

УДК 811.111.357

Т. М. Єрошенко,
аспірант

(Горлівський державний інститут іноземних мов)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття присвячена одній із проблем сучасної лінгвістики: визначенню місця індивідуально-авторської картини світу у концептуальній картині світу та її ролі, що вона відіграє у формуванні свідомості в сучасному світі. Індивідуально-авторська картина світу є втіленою у провідних авторських концептах, що утворюють тканину твору.

На початку ХХІ століття найбільш плідні результати наукових досліджень стають можливими завдяки комбінації досягнень і методик різних, часто несуміжних, наук. Лінгвістичні дослідження набувають нового, когнітивного напрямку розвитку завдяки симбіозу зі здобутками теорії інформації та психології, що сприяло глибшому розумінню взаємозв'язку процесів мислення та мови. У результаті, для дослідження текстів художніх творів перспективною вбачається інтеграція напрацьованих таких філологічних дисциплін, як лінгвістична лінгвістика, когнітивна лінгвістика та літературознавство. Такий комплексний підхід до дослідження особливостей функціонування релігійних концептів та їх мовних репрезентацій у сучасній американській прозі сприяє цілісності інтерпретації тексту завдяки одночасному охопленню його вербального та концептуального рівнів.

Мові належить активна роль у культурі і пізнанні. Вона є унікальною здатністю людини, що відрізняє її від будь-яких інших живих істот і решти світу.

Безсумнівно, для успішної комунікації недостатньо обмежуватися лише знаннями мови: необхідно також розуміння світогляду, національного характеру та менталітету представників даної культури. Це стає особливо важливим при проведенні лінгвістичного дослідження. Сприймаючи мову як основний засіб проникнення у таємниці людського пізнання, як інструмент, що допомагає розкрити тонкі механізми мовної діяльності в її нерозривному зв'язку з мисленням і реальністю, сучасні лінгвістичні дослідження, виконані в рамках когнітології, спрямовані насамперед на усебічне вивчення засобів осмислення людиною названих нею феноменів навколишньої дійсності і побудови нею певної картини світу [1; 2]. Матеріалом нашого дослідження є англійська проза (тексти романів сучасних американських авторів: Д. Брауна, Дж. Ірвінга та М. Джорджа), що має свої власні характерні особливості, а отже і англійська картина світу. У цьому зв'язку метою статті є визначення особливостей та специфічних ознак індивідуально-авторської картини світу досліджуваних авторів.

Ідея існування мовних картин світу виникла у вченні В. фон Гумбольдта про "внутрішню форму слова" та про "дух народу" [3] і на початку ХІХ століття отримала своє втілення та подальший розвиток спочатку в рамках теорії лінгвістичної відносності, а потім – у концепції неогумбольдтизму [4]. У кінці ХХ – початку ХХІ століть питання мовної картини світу стає причиною чисельних мовознавчих пошуків [1; 2]. Вслід за І. Штерн, під мовною картиною світу розуміємо "спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних цінностей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами" [5]. Разом з тим, вважаємо, що до останнього часу нерозглянутою залишається мовна картина світу досліджуваних авторів, чому й присвячується дана стаття.

Основа картини світу складає поєднання індивідуальної та суспільної свідомості, вона має відбиток культурних, історичних, національних та соціальних особливостей.

Між картиною світу, як віддзеркаленням реального світу, і мовною картиною світу, як фіксацією цього зображення, існують складні відносини. Картина світу може бути представлена за допомогою просторових (верх – низ, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), часових (день – ніч, зима – літо), кількісних, етнічних та інших параметрів. На її формування впливають мова, природа і ландшафт, виховання, освіта та інші соціальні фактори, традиція і таке інше. Мовна картина світу не стоїть поряд із специфічними картинами світу (хімічною, фізичною та ін.), вона їм передує і формує їх, тому що людина здатна розуміти світ і сама себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній і визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях.

Концептуальна картина світу пов'язана зі сферою абстрактного, вона є сукупністю ідей, понять та знань про навколишній світ та принципи його організації, у той час коли мовна картина світу є продуктом вербальної реалізації цих понять, ідей та знань. Порівняно з мовною, концептуальна картина світу має більш універсальний характер і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, тим часом як мовна картина світу виявляє специфіку бачення світу етнічною спільнотою.

Концептуальна картина світу виникає у процесі споглядання, аналізу й оцінки людиною навколишнього середовища, в результаті якого відбувається перетворення сенсорної інформації в образ, адекватний предметному світу. У цілому концептуальна картина світу, згідно поглядом Ф. Клікса [6: 113], охоплює: 1) концепти та міжконцептуальні зв'язки; 2) операційні правила, які регламентують використання накопичених концептів; 3) правила об'єктивації, вираження результатів

© Єрошенко Т. М., 2010

цих операцій у вербальній формі. Така модель знань, що зберігається в пам'яті людини, демонструє нерозривну єдність між мовними та позамовними знаннями. З перелічених складових концептуальної картини світу в нашій роботі розглядається в першу чергу система концептів досліджуваних авторів, оскільки лише вони потенційно можуть бути опосередковані мовними знаками.

Картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт як всеохопний світ є для людини всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше – всесвіт. Тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї її мова.

Вербалізовані знання, в яких відображається свідомість людини, називається мовною картиною світу, ментальним лексиконом, який виконує функцію експлікації концептуальної картини світу, позначаючи окремі концепти й поняття словами, словосполученнями, іншими синтаксичними конструкціями, притаманними окремій мові. Ми вважаємо, що мовна картина світу є частиною загальної картини світу, її глибинним пластом, підсистемою концептуальної картини світу, включаючи ті її компоненти, з якими співвідносяться мовні знаки.

Термін "мовна картина світу" метафоричний по своїй суті, тому що в дійсності специфічні особливості національної мови, в яких зафіксовано унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільноти людей, створюють для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, яка відрізняється від об'єктивно існуючої, а лише специфічне "забарвлення" цього світу, зумовлене національною значимістю предметів, явищ, процесів, вибіркового ставлення до них, яке породжується специфікою діяльності, образу життя і національної культури даного народу.

Під час дослідження текстів певних авторів важливим стає визначення індивідуально-авторської картини світу письменника, що є представленою особливим авторським стилем. Дійсність відбивається в мові, за допомогою якої письменник змальовує навколишній світ і пропускає його крізь призму об'єктивних оцінок. Стереотипні уявлення мовця про світ відображаються у висловленнях узагальнюючого характеру – дефініціях, афоризмах, прислів'ях, ідіомах, з числа яких автор обирає ті, що відповідають стійким зв'язкам між поняттями в його тезаурусі, упорядковуються в ієрархічну систему, яка до певної міри відображає ієрархію вартостей мовця, його життєве кредо. Вважаємо, що слово як самодостатня вартість у художньому тексті віддзеркалює особливості індивідуальної мовотворчості.

Зміст слова, відбитий у загальномовних словниках, а також реалізований у текстах, об'єднує різні типи концептуальних понять як елементів мовної картини світу. Мовна картина світу перебуває в значній залежності від стильових та жанрових показників. Необхідно зазначити, що мовна картина світу у творі відображає також й індивідуальне бачення художником дійсності, що зумовлюється багатьма психофізіологічними, ідейно-світоглядними причинами, життєвим досвідом, творчою обдарованістю тощо.

Індивідуального характеру набувають і методи опису картини світу, бо кожний письменник добирає мовні засоби відповідно до змісту і задуму художнього твору, з огляду на свої лінгвістичні погляди і стилістичні плани. У художньому тексті відтворюються особливості побуту та життя суспільства або окремого етносу, який описує автор, а простір твору відбиває особливості лінгвокультурного осередку, до якого належить письменник.

На нашу думку, тканина художнього твору створюється мовною особистістю автора як відображення його особистісних характеристик і рис соціуму, членом якого він є, втілює специфічні результати пізнавальної діяльності та віддзеркалює його мовну картину світу. Слідом за Ю. М. Карауловим, під мовною особистістю ми розуміємо: 1) будь-якого носія тієї або іншої мови, охарактеризованого на основі аналізу породжених ним текстів з погляду використання в цих текстах системних засобів мови для відбиття його бачення навколишньої дійсності і для досягнення певної мети в цьому світі; 2) найменування комплексного способу опису мовної здатності індивіда, що поєднує системне уявлення мови з системним аналізом текстів [3].

Мовна особистість у лінгвістиці є поняттям, тісно пов'язаним з вивченням мовної картини світу, яка є результатом взаємодії системи цінностей людини з її життєвою метою, мотивами поведінки і виявляється в текстах, породжених цією людиною. Саме тому реалізація індивідуальних рис мовної особистості автора знаходить своє відображення в мові художнього твору на всіх рівнях ієрархічної структури тексту, виокремлюючи індивідуально авторську картину світу автора із загальної картини світу, представленої в художньому тексті, адже саме художній текст є найяскравішим втіленням особистісного, перехідна ланка між індивідуальними смислами та загальноприйнятими значеннями.

Розглядаючи картину світу мовної особистості, зображеної Д. Брауном, одним із досліджуваних авторів, необхідно звернути увагу на її склад та ієрархічний устрій. На сьогодні в когнітивній лінгвістиці прийнята думка, що знання, накопичені картині світу людини, організовані за принципом концептуальних полів [7; 8: 134], або предметних царин. Під такою цариною розуміється певний фрагмент знання, життєвого досвіду індивіда, групи людей, або спільноти, що співвідносяться із життєвим епізодом/ами, які представляють єдність предметів та їх зв'язків у певній перспективі [9: 147].

Ієрархічність картини світу зумовлена нерівноцінністю її складників, проявом якої є

функціональна активність, частота використання мовцем різних фрагментів – окремих концептів та предметних царин знань у когнітивних операціях. Концепти володіють національною специфікою. Національна концептосфера – сукупність оброблених та стандартизованих концептів у свідомості народу. Концепти реалізуються, головним чином, за допомогою лексем. Мовні проекції концептів дозволяють виявити та дослідити не лише картину світу та лінгвістично опанований світ, але й своєрідність засобу освоєння світу.

Це і є специфічні риси картини світу аналізованих авторів. Виходячи з того, що ми маємо на меті аналіз провідних релігійних концептів, вважаємо необхідним розглянути специфічні риси картин світу досліджуваних письменників, про що піде мова далі.

У зв'язку з вивченням принципів реконструкції світосприйняття письменником слова та експлікації концептуального змісту його творів продовжує розроблятися проблема визначення одиниці індивідуально-авторської художньої системи. Саме тому у фокусі нашого дослідження опиняються художні концепти, які відображають авторський вибір концептуальних пріоритетів, який зумовлено естетичними поглядами автора. Виходячи з цього, на основі когнітивного аналізу художнього тексту можлива реконструкція моделі концептуальної картини світу автору або виявлення фрагментів її змісту – концептів. Реконструкція авторської концептосфери на базі ключових концептів (провідних) сприяє розумінню світосприйняття творчої особистості письменника, що, у свою чергу, дозволяє визначити та дослідити ідеї та філософію художника слова.

Наразі, поряд із авторською картиною світу, існує картина світу героя, що є ще одним із різновидів концептуальної картини світу. Щодо мовної картини світу героя художнього твору, то ми вважаємо, що вона складається із декількох компонентів: особистого (інформація про особистість та життєвий шлях письменника), особисто-екзистенціального (інформація про життєвий шлях героя), особисто-когнітивного (інформація про життєвий досвід героя, його уявлення про життя, про інших людей).

Таким чином, у художньому тексті, що є результатом мовленєвомисленевої діяльності, автор вербалізує свою концептуальну картину світу.

Отже, художній твір несе на собі відбиток світогляду, бачення дійсності, мови та стилю творця. Вся творчість одного автору єдина, але динамічна, саме тому індивідуально-авторська картина світу досліджуваних авторів має стійкі універсальні риси, хоча у той же час характеризується мінливістю, індивідуальністю. У перспективі планується виявлення та аналіз провідних концептів індивідуально-авторських картин світу Д. Брауна, Дж. Ірвінга та М. Джордж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / АН Украины. ЦНИПИЯ; под общ. ред. В. В. Акуленко. – Киев: Наук. думка, 1992. – 164 с.
2. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Отв. ред. А. М. Шахнарович. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 128 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
4. Уорф Б. Наука и языкознание // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М., 1960. – С. 169-182.
5. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник. – К.: Артк, 1998. – 336 с.
6. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: у истоков человеческого интеллекта: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1983. – 302 с.
7. Караулов Ю. Н. Языковая личность // Рус. язык: Энциклопедия / Под ред. Ю. Н. Караулова. – М.: Большая российская энциклопедия, 2003. – С. 671-672.
8. Нижевская О. С. Культурологический концепт soul/душа: опіт концептуального аналізу. // Язык и культура. – 2001. – Вып. 3. – Т. 2. – С. 133-139.
9. Баранов А. Г. Когнитивные сущности как база метаязыковой интерпретации // Язык и национальные образы мира: материалы докладов междунар. научн. конф. 20-21 марта 2001 г. – Майкоп: Адыгейский гос. ун-т, 2001. – С. 147-152.

Матеріал надійшов до редакції 15.04. 2009 р.

Ерошенко Т. Н. К вопросу об исследовании индивидуально-авторской картины мира.

Статья посвящена одной из проблем современной лингвистики: определению места индивидуально-авторской картины мира в концептуальной картине мира и ее роли в процессе формирования сознания в современном мире. Индивидуально-авторская картина мира воплощается в основных авторских концептах.

Yeroshenko T. N. To the Problem of Individual Language Picture of the Author's World Research.

The article is dedicated to one of the issues of contemporary linguistics – determination of the place of individual language picture of the author's world in conceptual picture of the world. It also focuses on the role of individual language picture of the author's world in the modern world. Individual language picture of the author's world is embodied in the basic author's concepts.